

CITATION

Muhammet YILMAZ-Ersin ÇELİK, "Two Different Approaches to the Collection of the Qur'an in the Shia/Imâmî Tradition in the Context of the Views of Mohammad Hâdî Ma'rifat" *Bozok University Journal of Faculty of Theology* [BOZIFDER], 17, (2020/17) pp. 73-98.

MUHAMMED HÂDÎ MA'RİFET'İN GÖRÜŞLERİ BAĞLAMINDA Şİİ/İMÂMÎ GELENEKTE KUR'AN'IN CEM'İ MESELESİNE İKİ FARKLI YAKLAŞIM

Two Different Approaches to the Collection of the Qur'an in the Shia/Imâmî Tradition in the Context of the Views of Mohammad Hâdî Ma'rifat

Muhammet YILMAZ

Doç. Dr.,

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü.

Assoc. Prof.,

Recep Tayyip Erdogan University, Faculty of Theology, Department of Basic Islamic Sciences.

muhammet.yilmaz@erdogan.edu.tr, Orcid: 0000-0001-8766-1183.

Ersin ÇELİK

Arş. Gör.,

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü.

Res. Assist.,

Recep Tayyip Erdogan University, Faculty of Theology, Department of Basic Islamic Sciences.

ersin.celik@erdogan.edu.tr, Orcid: 0000-0002-1821-7772.

Öz

Şîî rivayet geleneğinde, Hz. Peygamber'in vefatının ardından Kur'an'ı ilk cem' edenin Hz. Ali olduğunda ittifak vardır. Ayrıca, onun cem' ettiği iddia edilen mushafın, nüzül sırasını takip ettiği ve bütün mushaf tertiplerinden üstün olduğu vurgulanmaktadır. Ancak buna rağmen Şerîf el-Murtazâ (öl. 436/1044), Tabersî (öl. 548/1154) Ebü'l-Fütûh er-Râzî (öl. 554/1159) ve Hûî (öl. 1992) gibi İmâmîyye'nin önde gelen âlimleri, Kur'an'ı ilk cem' edenin (kitap haline getirenin) Hz. Peygamber olduğunu iddia etmektedir. Öte yandan, ülkemizde yapılan Şîî tefsir çalışmalarının bir kısmında ise İmâmîyye'nin büyük çoğunluğunun Kur'an'ın Hz. Peygamber döneminde cem' edildiğine inandığı ifade edilmiştir. Oysa İmâmîyye içerisinde cem'in Hz. Peygamber tarafından yapıldığını söyleyenler bulunsa da çoğunluk onun vefatından sonra Hz. Ali tarafından yapıldığı görüşündedir. Bu çalışmada Kur'an'ın cem'ine dair Şîî/İmâmî gelenekteki bu iki farklı yaklaşım, çağdaş Şîî âlimlerden Muhammed Hâdî Ma'rifet'in

KAYNAKÇA

Muhammet YILMAZ-Ersin ÇELİK, "Muhammed Hâdî Ma'rifet'in Görüşleri Bağlamında Şîî/İmâmî Gelenekte Kur'an'ın Cem'î Meselesine İki Farklı Yaklaşım" *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* [BOZIFDER], 17, (2020/17) ss. 73-98. **Makale Geliş T.:** 16/03/2020 **Kabul T.:** 04/05/2020 **Makale Türü:** Araştırma Makalesi.

(öl. 2006) görüşleri merkeze alınarak ele alınmaktadır. Ayrıca önde gelen Şii âlimlerin, Kur'an'ın Hz. Peygamber tarafından cem'ini savunmasının, nüzül sırasına göre tertip edildiği iddia edilen Hz. Ali Mushafi'na önemli bir itirazı beraberinde getirdiğini görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kur'an ilimleri, Şîa, cem', Hadi Ma'rifet.

Abstract

In the tradition of Şhia narration, after the death of the Prophet it is reported that the first person who collected the Qur'an is 'Alī. In addition, it is emphasized that the texts of the Qur'an, which are alleged to have been collected by him, follow the order of sending down and are superior to all arrangements of the texts of the Qur'an. However, the leading scholars of Imāmiyya such as al-Şharīf al-Murtadā (d. 436/1044), al-Tabarsī (d. 548/1154) Abu al-Fotouh Rāzī (d. 554/1159) and K̄hōī (d. 1992) claim that the first person who collected the Qur'an is the Prophet. On the other hand, in some of the Şhia interpretation studies carried out in our country, it was stated that the majority of Imāmiyya believe that the Qur'an was collected in the time of the Prophet. However, although there are those who say that the Qur'an was collected by the Prophet, the majority is in the opinion that it was collected by 'Alī after the death of the Prophet. In this study, these two different approaches to the collection of the Qur'an in the Şhia / Imāmī tradition are discussed by taking the views of Mohammad Hādī Ma'refat (d. 2007), one of the contemporary Şhia scholars. Consequently, the fact that the leading Şhia scholars support the idea that the Qur'an was collected by the Prophet leads to an important objection to the texts of the Qur'an arranged by 'Alī according to the order of sending down.

Keywords: Tafsīr, Qur'an Sciences, Şhia, Collection, Hadi Ma'refat.

GİRİŞ¹

Ehl-i sünnet âlimleri, Kur'an'ın cem'inin² Hz. Peygamber'in vefatının ardından Hz. Ebû Bekir'in (öl. 13/634) hilâfeti döneminde gerçekleştiği konusunda ittifak etmişlerdir. Bu cem' hâdisesinin, Yemâme savaşının akabinde Hz. Ömer'in (öl. 23/644) teklifi ve Hz. Ebû Bekir'in onayı ile Zeyd b. Sâbit (öl. 45/665) tarafından yapıldığı hususunda herhangi bir tartışma yoktur.³ Cem' meselesini en açık şekilde anlatan

¹ Bu makale, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Doç. Dr. Muhammet Yılmaz danışmanlığında hazırlanmakta olan “Şîa'da Kur'an İlimleri - Muhammed Hâdî Ma'rifet Örneği-” isimli doktora tezinden üretilmiştir.

² Bu çalışma boyunca “cem” ifadesiyle fizikî anlamda Kur'an'ın tamamının bir araya toplanması ve iki kapak arasına alınması kastedilmektedir.

³ Ebû Abdillâh Bedrüddin Muhammed b. Bahâdır ez-Zerkeşî, *el-Burhân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, nşr. Mustafa Abdülkâdir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmîyye, 1. Basım, 2006), 135-139; Celâlüddin Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *el-Likân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 2010), 153-154; Muhammed Ebû Zehre, *En Büyükk Mu'cize Kur'an*, çev. Muhammet Yılmaz (İstanbul: Okur Akademi, 2018), 46-49.

rivayetin Buhârî'nin (öl. 256/870) *el-Câmi'u's-sahîh*'i başta olmak üzere sahih hadis kaynaklarında yer alması, muhtemelen Sünnî âlimlerin Kur'an'ın cem'inin Zeyd b. Sâbit tarafından yapıldığı noktasında ittifak etmelerinde etkili olmuştur.⁴

Şiî/İmâmî rivayet kaynakları ve Şiî âlimlerin birçoğu ise Kur'an'ın cem'inin Hz. Peygamber'in vefatından sonra gerçekleştiği konusunda Sünnî düşünceyle hemfikirdir. Ancak İmâmîye kaynaklarında, Kur'an'ın cem'inin Hz. Peygamber'in vefatının hemen akabinde ilk defa Hz. Ali (öl. 40/661) tarafından gerçekleştirildiği ve bunun tarih olarak Zeyd b. Sâbit'in cem'inden önce olduğu öne sürülmektedir.⁵ Öte yandan, Hz. Peygamber'in vefatından hemen sonra Hz. Ali'nin Kur'an'ı cem ettiği dair rivayetler bazı Sünnî kaynaklarda da yer almaktadır.⁶ En erken tarihli İbn Ebî Dâvud'un (öl. 316/929) *Kitâbü'l-mesâhif*'inde yer alan bu rivayetler, Sünnî âlimler tarafından hem zayıf görülmüş hem de Hz. Ali'nin cem'inden maksadın "ezberlemek" olduğu belirtilmiştir. Hatta Râfiî, bu rivayetlerin Ehl-i sünnet eserlerinde yaygın olmamasından hareketle Şiî kaynaklı bir haber olabileceğine dikkat çekmektedir.⁷

İmâmîye düşüncesinde bugün de egemen olan Usûlî/rey ekolün önde gelen âlimlerinin, Kur'an'ın Hz. Peygamber'den sonra cem edildiği görüşüne itiraz ettikleri ve cem'in onun vefatından önce gerçekleştiğini savundukları görülmektedir. Söz konusu görüşün, hem klasik dönemde hem de çağdaş dönemde önemli isimler tarafından benim-

⁴ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *el-Câmi'u's-şahîh*, thk. Muhammed Zuheyr b. Nâsırunnâsir (Beyrut: Dâru Tavki'n-Necât, 1422/2001), "Fedâilü'l-Kur'ân", 3; Ebû İsâ Muhammed b. İsâ et-Tirmizî, *el-Câmi'u's-sahîh*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir vd. (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, ts.), "Tefsîru'l-Kur'ân", 10.

⁵ Ebû'l-Hasan Ali b. İbrahim el-Kummî, *Tefsîru'l-Kummî* (Kum: Müessesetü'l-İmâm el-Mehdî, 1435), 2/451; Muhammed b. Ya'kûb el-Küleynî, *el-Kâfi* (Beyrut: Menşûrâtü'l-Fecr, 1428/2007), 4/444; Molla Muhsin Feyz-i Kâşânî, *Tefsîru's-sâfi*, nşr. Şeyh Hüseyin el-A'lemî (Tahran: Menşûrât-ı Mektebetü's-Sadr, 1379), 1/40; Muhammed b. Hasan es-Saffâr, *Besâiru't-derecât fi fezâili âl-i Muhammed*, thk. Muhsin b. Abbas Ali Kûçebâğî (Kum: Mektebetü Âyetullah el-Mar'aşî, 1404), 213-214.

⁶ İbn Ebî Dâvud Süleymân b. Es'as es-Sicistânî, *Kitâbü'l-mesâhif*, thk. Ebû'l-Usâme Selîm b. 'İd el-Hilâlî (Lübnan: Müessesetü Girâs li'n-Neşr ve't-Tevzi', 1. Basım, 1427/2006), 160-162; Süyûtî, *el-İtkân*, 155.

⁷ Mustafâ Sâdık er-Râfiî, *İcâzü'l-Kur'ân ve'l-belâgatü'n-nebeviyye* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 8. Basım, 1425/2005), 27.

senmesi, bu düşünceyi muhalif düşünce olarak geçiştirilemeyecek kadar önemli hale getirmektedir.⁸

Kur'an'ın cem'inin ilk defa Hz. Peygamber tarafından yapıldığı iddiası, Şîî rivayet kaynakları ile de çelişki arz etmektedir. Zira Şîî rivayet kaynaklarında, Hz. Ali tarafından cem' edilen mushafın nüzül sırasına göre tertip edildiği, nâsih-mensûh âyetlerin kaydedildiği ve bütün mushaf tertiplerinden üstün olduğu dile getirilmektedirler.⁹ Eğer bugün elimizde mevcut olan Kur'an ilk defa Hz. Peygamber tarafından cem' edilmişse Hz. Ali'nin ona muhâlefet ederek nüzül sıralamasını esas alan bir mushaf cem' etmesi nasıl mümkün olmuştur? Ayrıca Hz. Peygamber tarafından mushafın cem' edildiğini iddia etmek, aynı zamanda Hz. Ali mushafının tarihî süreçte Şîî âlimler tarafından bile nazar-ı itibara alınmadığını göstermez mi? Bu soruları çoğaltmak elbette mümkündür.

Şîa'da Kur'an'ın Hz. Peygamber döneminde cem' edildiği düşünce-sine ilk ciddi itiraz, çağdaş âlimlerden Muhammed Hâdî Ma'rifet tarafından dile getirilmiştir. O, Şîî gelenekte ansiklopedik tarzda yazılmış ilk Kur'an ilimleri eseri sayılabilecek *et-Temhîd fi 'ulûmi'l-Kur'ân* adlı eserinde meseleyi genişçe ele almaktadır. Ma'rifet, cem'in Hz. Peygamber tarafından yapıldığı görüşünün modern dönemdeki en önemli savunucusu olan hocası Ebû'l-Kâsım Hûî'yi bu konuda sert bir şekilde eleştirmektedir.¹⁰

Bugüne kadar ülkemizde yapılan bazı çalışmalarda Şîa'nın Kur'an'ın cem'i ve istinsâhi gibi meselelere yaklaşımı ele alınmıştır.¹¹ Ancak söz

⁸ Ebû Ali Fadl b. Hasan et-Tabersî, *Mecma'u'l-beyân fi tefsiri'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru'l-'Ulûm li't-Tahkik ve't-Tibâa ve'n-Neşr, 1426/2005), 1/15; Ebû'l-Kâsım b. Ali Ekber el-Müsevî Hûî, *el-Beyân fi tefsiri'l-Kur'ân* (İran: Dâru Envârî'l-Hüdâ, 8. Basım, 1981), 92, 257-278.

⁹ Süleym b. Kays, *Kitâbu Süleym b. Kayş* (Kum: Menşûrâtü'l-Hâdî, 1405), 580-582; Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Ebî Ya'kûb Ishâk el-Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî* (Beyrut: Şeriketü'l-A'lemî li'l-Matbûât, 2010), 2/125; Muhammed Bâkır el-Meclisî, *Bihâru'l-envârî'l-câmia li-düreri ahbâri'l-einmeti'l-ethâr* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 2. Basım, 1403), 89/88-89; Muhammed Cevad el-Belâgî, *Âlâ'ür-rahmân fi tefsiri'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.), 1/18.

¹⁰ Muhammed Hâdî Ma'rifet, *et-Temhîd fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, (Kum: Müessesetü't-Temhîd, 3. Basım, 1432/2011), 1/287-292.

¹¹ Musa Kâzım Yılmaz, "Şîa'nın Kur'ân İlimleri ile İlgili Görüşleri", *Tarih ve Günümüzde Şîilik Sempozyumu* (İstanbul: İSAV Yayınları, 1983), 163-169; Şaban Karataş,

konusu çalışmalarda Şîi gelenekte Kur'an'ın Hz. Peygamber hayatta iken cem' edildiğini savunanlar ile onun vefatının ardından ilk defa Hz. Ali tarafından cem' edildiğini savunanlar arasındaki ayrım net olarak ortaya koyulmuş değildir. Bu çalışmada ise Şîi gelenekte her iki görüşü savunanlar kronolojik bir sırayla ele alınmakla birlikte hangi görüşün daha çok kabul gördüğüne değinilmektedir. Ayrıca daha önce yapılan çalışmaların aksine Kur'an'ın Hz. Peygamber döneminde cem' edildiği düşüncesinin Hz. Ali tarafından nüzûl tertibi üzere cem' edildiği iddia edilen mushafı çelişkisi ele alınmaktadır. Şimdi cem'in Hz. Peygamber hayattayken yapıldığını savunan Şîi âlimlerin görüşlerini değerlendirmeye geçebiliriz.

1. Kur'an'ın Hz. Peygamber Döneminde Cem' Edildiğini Savunanlar

Şîi âlimlerin çoğunluğu, Kur'an'ın cem' ve telifi işinin Hz. Peygamber'in vefatından sonraya kaldığını kabul etmektedir. Ancak bu noktada Şerîf Murtazâ, Tabersî ve Ebü'l-Fütûh Râzî gibi klasik dönem; Ebül-Kâsım Hûî, Nâsır Mekârim Şîrâzî, Muhammed Bâkır Hucetî ve Rasûl Ca'feriyân gibi çağdaş dönem Şîi âlimlerinin önde gelenleri, Kur'an'ın Hz. Peygamber henüz hayatta iken cem' edildiğini öne sürmektedir.¹² Hatta Ca'feriyân, bunun Şîa'nın tamamının görüşü olduğunu iddia etmektedir.¹³ Ülkemizde Şîa tefsiri üzerine yapılan bazı çalışmalarda ise Hûî ve Ca'feriyân'ın eserleri üzerinden genellemeler yapılması Şîi ulemânın çoğunluğunun bu kanaatte olduğu şeklinde bir sonuca ulaşılmasına neden olmuştur.¹⁴

Şîa'da ve Sünnî Kaynaklarda Kur'an Tarihi, (İstanbul: Ekin Yayınları, 1996), 55-60; Aslan Habibov, *İlk Dönem Şîi Tefsir Anlayışı* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007), 82-99; Mustafa Şentürk, *Kur'an'ın Sünnî ve Şîi Yorumu -İbn Atiyye ve Tabersî Örneği-* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2010), 40.

¹² Alemü'l-hüdâ Ebü'l-Kâsım Ali b. el-Hüseyn b. Müsâ b. Muhammed el-Alevî eş-Şerîf el-Murtazâ, *ez-Zahira fi 'ilmi'l-kelem*, thk. Ahmed el-Hüseynî (Kum: Müessesetü'n-Neşri'l-İslâmî, 1411), 363; Tabersî, *Mecma'u'l-beyân*, 1/15; Nâsır Mekârim Şîrâzî, *el-Emsel fi tefsiri kitâbillahi'l-münzel* (Kum: Medresetü İmâm Ali b. Ebî Tâlib, 1426), 1/21-23.

¹³ Rasûl Ca'feriyân, *Ükzûbetü tahrîfi'l-Kur'an* (b.y.: Matbaatü Selmân el-Fârisî, 1413), 29; Muhammed Hüseyin Ali es-Sağîr, *Târîhu'l-Kur'an*, (b.y.: y.y., ts.), 45-60.

¹⁴ Karataş, *Şîa'da ve Sünnî Kaynaklarda Kur'an Tarihi*, 55-60; Şentürk, *Kur'an'ın Sünnî ve Şîi Yorumu*, 40.

Çağdaş Şîî araştırmacılarından Muhammed Hâdî Ma'rifet ise Ca'feriyân'ın aksine Hz. Peygamber döneminde cem'i savunan görüşün, şâz/muhalif olduğuna dikkat çekmektedir.¹⁵ Ayrıca Hâdî Ma'rifet, Sünnî âlimlerden İbnü'l-Enbârî (öl. 328/940), Bâkîllânî (öl. 403/1013), Kirmânî (öl. 500/1106) ve Tîbî'nin (öl. 743/1343) de Kur'an'ın henüz Hz. Peygamber hayatta iken bugün elimizde bulunduğu şekliyle cem' edildiği görüşünde olduğunu ileri sürmektedir. O, Şîa'dan Şerîf Murtazâ'nın onların bu fikrine iştirak ettiğini iddia etmektedir.¹⁶ Buna göre Ma'rifet, Kur'an'ın Hz. Peygamber tarafından cem' edildiğine yönelik fikrin Sünnî âlimlere ait olduğunu savunmaktadır.

Hâdî Ma'rifet'in Kur'an'ın Hz. Peygamber tarafından cem' edildiği görüşünde olduğunu ileri sürdüğü Sünnî âlimlerden olan Bâkîllânî, İbnü'l-Enbârî, Kirmânî ve Tîbî ile Şîî âlim Şerîf Murtazâ, Tabersî ve Ebü'l-Fütûh Râzî'nin aynı kefeye konulması bize göre doğru değildir.¹⁷ Hatta Ma'rifet'in bu yaklaşımı eğer bir yanlış anlamadan kaynaklanmıyorsa art niyetli bir iddiadan ibarettir. Zira İbnü'l-Enbârî gibi Sünnî âlimler, Kur'an'ın âyet ve sûrelerinin tamamının bizzat Hz. Peygamber'in tertip ettiği şekliyle bugüne geldiğini söylemektedirler. Yoksa bu isimlerin târihî bir olgu olarak Kur'an'ın Hz. Ebû Bekir döneminde toplanarak iki kapak arasına alındığını reddettiklerine dair kaynaklarda bir bilgi yer almamaktadır. İbnü'l-Enbârî'nin "Kim Kur'an'ın bir sûresini takdim veya tehir ederse Kur'an'ın nazımını ifsat etmiş olur" sözü, Kur'an âyetlerinin tertibinin tevkîfî olduğu gibi sûrelerinin tertibinin de tevkîfî olduğunu ifade etmektedir. Kirmânî ve Tîbî de Kur'an'ın tertibinin, Levh-i mahfûz'da olduğu şekliyle muhafaza edildiğini belirtmektedirler. Ma'rifet, meseleyi *el-İtkân*'ın sûrelerin tertibi

¹⁵ Ma'rifet, *et-Temhîd*, 1/287.

¹⁶ Ma'rifet, *et-Temhîd*, 1/287-292.

¹⁷ Öte yandan çağdaş Şîî araştırmacılarından Kerîm Velâyetî'nin de benzer şekilde Hâris el-Muhâsibî'nin Kur'an'ın Hz. Peygamber döneminde yazıldığına dair ifadelerini, Murtazâ, Tabersî ve Hûî gibi isimlerin görüşleriyle aynı doğrultuda değerlendirdiği görülmektedir. Ancak bunun doğru olmadığı açıktır. Zira Muhâsibî'nin burada yaptığı vurgu, Kur'an'ın âyetlerinin yazımının Hz. Peygamber döneminde yapıldığıdır. Yoksa onun amacı Kur'an'ın Hz. Ebû Bekir döneminde cem' edilerek iki kapak arasına alındığı gerçeğini reddetmek değildir. Bk. Kerîm Velâyetî, "Resûl-i Ekrem Zamanında Kur'an'ın Cem'i ve Ayetlerin Tenâsübü", *İslâmî Araştırmalar*, 18/3 (2005): 24.

ile ilgili bölümünden aktardığı halde sanki bu âlimlerin Kur'an'ın Hz. Peygamber döneminde iki kapak arasında cem' edildiğini iddia ediyor- muş gibi zikretmesi doğru değildir.¹⁸ Zira Kur'an'ın sûre ve âyet tertibi olarak Hz. Peygamber'e nâzil olduğu şekil üzere bize geldiğini söylemekle, Kur'an'ın Hz. Peygamber tarafından -Zeyd b. Sâbit'e nispet edildiği şekilde- cem' edildiğini söylemek birbirinden farklıdır. Çünkü Kur'an'ın âyet ve sûre tertibinin Hz. Peygamber tarafından yapılmış olmasına rağmen iki kapak arasına alınmış olmaması mümkündür.

Klasik dönem Şîi âlimlerinin önde gelenlerinden Şerîf Murtaẓâ ise Kur'an'ın Hz. Peygamber döneminde bugün olduğu şekliyle cem' ve tertip edildiğine dair bazı sebepler ileri sürmektedir. Ona göre Kur'an'ın o dönemde tedris ve hıfzının yapılması, hatta sahâbeden bazısının onu hıfzetmekle maruf olmaları onun Hz. Peygamber döneminde bugünkü şekliyle cem' edildiğini göstermektedir. Ayrıca Kur'an'ın Hz. Peygamber'e okunması ve arz edilmesi de vefatından önce parça parça olmasının aksine, onun bütün olarak cem' ve tedvin edildiğine delalet etmektedir. Murtaẓâ'ya göre, bunun aksini iddia eden İmâmîyye ve Ehl-i sünnet âlimlerinin görüşleri hadis ehlinin naklettiği zayıf rivayetlere dayandığı için muteber değildir.¹⁹

İlk defa Murtaẓâ'nın dile getirdiği bu görüşün, klasik dönemde Tabersî ve Ebül-Fütûh Râzî gibi Şîa'nın önde gelen müfessirleri tarafından da kabul gördüğünü belirtmek gerekir.²⁰ Nitekim Ebül-Fütûh Râzî, Kıyâme sûresi 17-19. âyetlerinin²¹ tefsirinde bu âyetlerden Kur'an'ın okunması, toplanması ve hükümlerinin açıklanmasının Allah tarafından üstlenildiği anlamını çıkarmaktadır. Râzî aynı zamanda bu âyetlerin, Hz. Peygamber'in âhir ömründe Kur'an'ı cem' ettiğine delil olduğunu öne sürmektedir. Zira ona göre, bir şeyin okunabilmesi

¹⁸ Süyûtî, *el-İtkân*, 164-165.

¹⁹ Şerîf Murtaẓâ, *ez-Zahıra fî 'ilmi'l-keîm*, 363; Tabersî, *Mecmau'l-beyân*, 1/15; Mehmet Zülfi Cennet, *Şerîf el-Murtaẓâ'nın Kur'an Anlayışı ve Yorum Yöntemi* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016), 107.

²⁰ *Mecmau'l-beyân*, 1/15; Ebül-Fütûh er-Râzî, *Ravzu'l-cinân ve ravhu'l-cenân fî tefsiri'l-Kur'an*, thk. Muhammed Mehdî en-Nâsîh-Muhammed Ca'fer el-Yâhakkî (Meşhed: Âsîtân-ı Kuds-i Radavî, 1. Basım, 1407), 20/53.

²¹ "Onu zihninde toplayıp okumayı sağlama işi bize aittir. O halde onu okuduğumuz zaman sen onun okunuşunu takip et. Sonra onu anlatmak elbette bize aittir." (el-Kıyâme 75/17-19).

için toplanmış ve tertip edilmiş olması gerekir.²² Bazı araştırmacılar da Râzî'nin, Şerîf Murtazâ'nın etkisinde kalarak Kur'an'ın Hz. Peygamber zamanında cem' edildiği fikrini savunduğunu belirtmişlerdir.²³ Yine Tabersî de tefsirinde Şerîf Murtazâ'nın Kur'an'ın Hz. Peygamber tarafından cem' ve tertip edildiğine dair görüşlerine yer vermekte ve sözün bağlamından onun görüşünü kabul ettiği anlaşılmaktadır.²⁴ Ayrıca Tabersî'nin tefsirinde sûreler arası münâsebete yer vermesi sebebiyle onun Kur'an'ın tertibinin tevkîfî olduğunda kuşku duymadığı söylenilebilir.²⁵ Zira sûreler arası münasebetten bahsetmenin ön şartı, Kur'an'ın tertibinin Hz. Peygamber tarafından yapıldığını kabul etmektir. Tabersî'nin bu tutumuyla Şerîf Murtazâ'nın görüşünü benimsediği ve Hz. Ali'nin nüzûl sırasına göre yaptığı iddia edilen cem' ve tertibe itibar etmediği ortaya çıkmaktadır.²⁶ Dolayısıyla Ma'rifet'in yaptığı gibi Murtazâ'nın öne sürdüğü bu görüşü şâz bir görüş olarak görmek isabetli değildir. Zira Murtazâ'dan sonra Şiî gelenekte oldukça itibâr edilen Tabersî, Ebü'l-Fütûh Râzî, Hûî ve Mekârim Şîrâzî gibi isimlerin bu görüşü benimsemesi, söz konusu görüşün Şîa âlimleri tarafından değerli bulunduğunu göstermektedir.

Hâdî Ma'rifet ise Murtazâ'nın bu ifadeleriyle, âyetlerin dağınık olmaksızın sûrelerin tamam olmasını kastettiğini söylemekte, öne sürdüğü gerekçelerin Kur'an'ın Hz. Peygamber döneminde cem' edildiğine delalet etmediğini belirterek te'vil etmeye çalışmaktadır. Zira Kur'an'ın hatminin ya da hıfzının sûrelerin tertibi yapılmaksızın da mümkün ol-

²² Ebü'l-Fütûh er-Râzî, *Ravzu'l-cinân*, 20/53.

²³ Seyfullah Efe, *Ömer Neseî ve Ebü'l-Fütûh Râzî'nin Kur'an Yorumlamaları (Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım)* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013), 74.

²⁴ Tabersî, *Mecmau'l-beyân*, 1/14-15. Çağdaş Şiî araştırmacılarından Kerim Velâyetî de onun tefsirinin mukaddimesindeki ifadelerinden Murtazâ'nın görüşünü kabul ettiğini anlamıştır. Bk. Velâyetî, "Resûl-i Ekrem Zamanında Kur'an'ın Cem'i ve Ayetlerin Tenâsübü", 245.

²⁵ Tabersî, *Mecmau'l-beyân*, 4/794; Ma'rifet, *el-Temhîd*, 5/260.

²⁶ Ayrıca Ali Şerîatî (öl. 1977)'nin babası Muhammed Takî Şerîatî (öl. 1987), *Tefsîr-i Novîn* adlı eserinde sûreler arası münâsebete yer vermektedir. Dolayısıyla onun da Hz. Ali'nin nüzûl tertibini nazar-ı dikkate almadığı ve Kur'an'ın mevcut tertibinin tevkîfiliğini kabul ettiği anlaşılmaktadır. Bk. Muhammed Takî Şerîatî, *Tefsîr-i Novîn* (Tahran: Şirket-i Sihâm-i İntişâr, 1346), 1/427; Ma'rifet, *el-Temhîd*, 5/260.

duğunu ifade etmektedir.²⁷ Ma'rifet'in yaptığı bu te'vil, meseleyi çözmek için yeterli değildir. Zira Murtazâ, net bir şekilde "Kur'an'ın Hz. Peygamber döneminde bugün olduğu şekliyle cem' edildiğini ve dağınıklık olmadığını" özellikle vurgulamaktadır.²⁸ Dolayısıyla Murtazâ'nın, Şîa'nın "en mükemmel tasnif" diye övdüğü Hz. Ali'nin nüzûl tertibine dair yaptığı tasnifi dikkate almadığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bu durum, nüzûl tertibini esas aldığı ve Kur'an'ın en güzel tertibi olduğu ileri sürülen Hz. Ali Mushafı'na güçlü bir eleştiri anlamına gelmektedir. Erken dönem Şîi tefsiri üzerine bir araştırma yapan Habibov da Kur'an'ın Hz. Peygamber döneminde cem'i düşüncesi ile Hz. Ali Mushafı'nın arasını telif etmedeki güçlüğü sezmiş olacak ki Kur'an'ın Hz. Peygamber hayattayken cem' edildiği yönündeki bir iddiayı en başta Şîa'nın reddetmesi gerektiğini ifade etmektedir.²⁹

Hâdî Ma'rifet asıl eleştirisini Kur'an'ın Hz. Peygamber döneminde cem' edildiğini belirten son dönemin önde gelen Şîi âlimlerinden olan hocası Âyetullah Ebû'l-Kâsım Hûî'ye yöneltilmektedir. Açıkçası Hûî ile birlikte bu görüşün taraftar bulduğu ve birçok Şîi araştırmacı tarafından da savunulduğu görülmektedir. Hûî ve onunla aynı fikirde olan diğer Şîi âlimler bu görüşleri için birçok gerekçe ileri sürmektedir.

Hûî'ye göre ilk olarak, Kur'an'ın Hz. Peygamber'in vefatından sonra cem' edildiğine dair rivayetler birbirleriyle çelişmektedir. Bu rivayetlerin bazıları söz konusu faaliyetin Hz. Ebu Bekir döneminde yapıldığını, bazıları Hz. Ömer, bazıları da Hz. Osman döneminde yapıldığını göstermektedir. Yine bu rivayetlerde cem' faaliyetini yapan kişi olarak da

²⁷ Ma'rifet, *el-Temhid*, 1/287-288. Yine Kâşânî de böyle bir şeyin rivayeten sabit olmadığını, zaten Kur'an'ın parça parça inip ancak Rasûlullah'ın ömrünün tamamlanması ile tamam olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca ashâbın da Kur'an'ın tamamını değil de yanlarında olduğu kadarını hatmettiklerini ve aralarında müzakere ettiklerini belirtmektedir. Bk. Feyz-i Kâşânî, *Tefsîru's-sâfi*, 1/54.

²⁸ Murtazâ, *ez-Zahira fi 'ilmi'l-keâm*, 363.

²⁹ Habibov, *İlk Dönem Şîi Tefsir Anlayışı*, 97. Örneğin, Ca'feriyân Hz. Peygamber döneminde Kur'an'ın cem' edildiği fikriyle Hz. Ali Mushafı arasının telif edilmesinin gerekliliğini fark etmiş, Hz. Ali'nin üç günde mushafı cem' edebilmesinin ancak Kur'an'ın Hz. Peygamber tarafından daha önceden cem' edilmiş olması ile açıklanabileceğine dikkat çekmiştir. Zira böyle bir şey olmadan Hz. Ali'nin sil baştan bu faaliyeti üç günde yapması mümkün değildir. Hz. Peygamber'in vefatından sonraki cem'den kastedilen mevcut nüshadan yeni bir nüshanın istinsâhından başka bir şey değildir. Bk. Ca'feriyân, *Ükzübe*, 27, 29.

Zeyd b. Sâbit, Ebu Bekir ve Ömer'in isimleri geçmektedir. Hûî'nin ileri sürdüğü bu gerekçenin Şiî müfessir Cevâd Belâgî'nin (öl. 1933) tefsirinin mukaddimesinde aynen yer aldığı görülmektedir. Belâgî'ye göre Kur'an'ın cem'i ile ilgili rivayetler senet ve metin açısından ihtilaflı olup bunların birbirleriyle telif edilmesi de mümkün değildir.³⁰ Hûî'nin ileri sürdüğü "rivayetlerin birbirleriyle çelişmesi" gerekçesi, daha önce Belâgî tarafından dillendirilmiştir. Ancak Belâgî tefsirinde, cem'e dair Sünnî kaynaklardaki rivayetleri yalnızca eleştirmekle yetinmiş, Hûî'nin aksine Kur'an'ın Hz. Peygamber'in vefatından sonra toplandığını kabul etmiştir.³¹

İkinci olarak bu rivayetler, Hz. Peygamber hayatta iken Kur'an'ı cem' edenleri bildiren rivayetlerle de çelişmektedir. Zira Şa'bî'nin hadisinde, Übey b. Ka'b, Zeyd b. Sâbit, Muâz b. Cebel, Ebu'd-Derdâ, Sa'd b. Ubeyd ve Ebû Zeyd olmak üzere altı kişinin Rasûlullah döneminde Kur'an'ı cem' ettikleri bildirilmektedir.

Üçüncüsü, söz konusu rivayetler sûrelerin tamamlandığına ve birbirinden net olarak ayrıldığına delalet eden tehadî âyetleriyle³² çeliştiği gibi, iki kapak arasına alınmış metinler için kullanılan "el-kitab" ifadesini Hz. Peygamber'in mutlak anlamda Kur'an için kullanmasıyla da çelişmektedir. Yine Hûî'ye göre, Hz. Peygamber'in Kur'an'ı zâyi olmaktan koruyacak bu denli mühim bir işi ihmal etmesi aklen mümkün değildir. Zira bu cem'in daha sonra yapılması Kur'ân-ı Kerim'e noksanlık ve ziyadelik gibi durumların isnat edilmesine, dolayısıyla Kur'an'ın tahrifine yol açar. Ayrıca söz konusu cem'in Hz. Peygamber'in vefatından sonra bir veya iki kişinin şahitliğinde yapıldığını kabul etmek, Müslümanların Kur'an'a dair tevâtür anlayışıyla da çelişmektedir.³³

Hûî diğer taraftan Hz. Ali'nin nüzûl sırasına göre tertip ettiği bir mushafın varlığı konusunda da şüphe olmadığını söylemektedir.³⁴ Açıkçası bir taraftan Kur'an'ın Hz. Peygamber tarafından cem' edildiğini söyleyip diğer taraftan Hz. Ali'nin nüzûl sırasına göre tertip ettiği

³⁰ Belâgî, *Âlâ'ür-rahmân*, 1/16.

³¹ Belâgî, *Âlâ'ür-rahmân*, 1/17-18.

³² el-Bakara 2/23, Hüd 11/13, el-İsrâ 17/88, et-Tûr 52/34.

³³ Hûî, *el-Beyân*, 92, 257-278.

³⁴ Hûî, *el-Beyân*, 223-224.

mushafı kabul etmek ciddi çelişkidir. Eğer bugün mevcut olan Kur'an, Hz. Peygamber tarafından cem' ve tertip edilmişse –ki Hûî bunu iddia etmektedir– Hz. Ali nasıl olup da ona muhâlefet ederek nüzûl tertibini esas alan bir mushaf tertip edebilmiştir? Ayrıca bu mushaf, Şîî gelenekte Hz. Peygamber'in yaptığı tertipten bile nasıl üstün görülebilmıştır? Yoksa Hûî, Hz. Peygamber'in Hz. Ali gibi Kur'an'ı nüzûl sırasına göre cem' ve tertip ettiğini, bunun Zeyd b. Sâbit tarafından değiştirildiğini mi düşünmektedir? Ancak Hûî'nin tüm bu problemlere dair herhangi bir açıklama yapmadığı görülmektedir.

Şîî gelenekte Kur'an'ın Hz. Peygamber tarafından cem'î fikrini ilk defa dillendiren Murtazâ'nın akla gelen bu muhtemel sorulara cevabı aslında çok basittir. Ona göre, gerek Şîî kaynaklarda gerekse Sünnî kaynaklarda Kur'an'ın cem'î ile ilgili rivayetler âhâd haberler olup kendilerine itibar edilemez.³⁵ Dolayısıyla Murtazâ, onun ifadelerinden anladığımıza göre, Kur'an'ın ilk defa Zeyd b. Sâbit tarafından cem' edildiğini kabul etmediği gibi, ilk defa Hz. Ali tarafından cem' edildiğine dair rivayetleri de kabul etmemektedir. Bu durumda onun ileri sürdüğü görüşte en azından bir çelişki yoktur. Ancak özellikle Hûî gibi isimler, bir taraftan Hz. Ali mushafı ile ilgili Şîî kaynaklı rivayetleri kabul edip diğer taraftan Murtazâ'nın fikrini benimseyince ortaya ciddi bir çelişki çıkmaktadır. Öte yandan Tabâtabâî ise cem'in ilk defa Hz. Ali tarafından yapıldığını savunmakla birlikte Kur'an'ın Hz. Peygamber tarafından nüzûl sırası esas alınarak tertip edildiğini öne sürmektedir. Ona göre sahâbe Kur'an'ı Hz. Peygamber'in usûlüne uymaksızın tertip etmiştir. İmâmî gelenekte Kur'an'ın mevcut tertibinde takdim-te'hir gibi sahâbenin tasarruflarının olduğuna dair yaklaşımlar olsa da tespit edebildiğimiz kadarıyla Tabâtabâî'den başka Kur'an'ın Hz. Peygamber tarafından nüzûl sırasına göre tespit edildiğini söyleyen olmamıştır.³⁶

Kur'an'ın Hz. Peygamber zamanında cem' edildiğini savunan çağdaş Şîî isimlerden bir diğeri de Nâsır Mekârim Şîrâzî'dir. O, Fâtîha sûresinin Hz. Peygamber döneminde "fâtihatü'l-kitâb" diye isimlendirilmesinin Kur'an'ın bugünkü mevcut halinin Rasûlullah tarafından

³⁵ Şerîf el-Murtazâ, *ez-Zahîra fî 'ilmi'l-keîâm*, 363.

³⁶ Tabâtabâî, *el-Mizân fî tefsîri'l-Kur'ân* (Kum: Menşûrâtü Cemâ'ati'l-Müderrişîn fi'l-Havzati'l-İlmiyye, ts.), 12/118-130.

cem' edildiğine delalet ettiğini ileri sürmektedir. O, Ca'fer-i Sâdık'tan nakledilen "Ey Ali! Kur'an, yatağımın altındaki sahifeler, ipek bezler ve kâğıtlardadır. Onu alınız ve cem' ediniz! Yahudilerin Tevrat'ı zâyi ettiği gibi siz de Kur'an'ı zâyi etmeyin! Bunun üzerine Ali, Kur'an'ı sarı bir bezin içerisinde cem' etti ve onu mühürledi"³⁷ rivayetinin de bunu desteklediğini belirtmektedir. Ancak Şîrâzî, diğer Şîi müelliflerin aksine Hz. Peygamber'in cem'i ile Hz. Ali'nin cem'inin çeliştiğinin farkındadır. Ona göre Hz. Peygamber'in vefatından sonra Hz. Ali tarafından gerçekleştirilen cem' faaliyeti, sadece Kur'an metnini kapsamamaktadır. Hz. Ali, Hz. Peygamber'den farklı olarak Kur'an metniyle birlikte onun tefsirini ve âyetlerin nüzûl sebeplerini de kaydetmek sûretiyle Kur'an'ı cem' etmiştir.³⁸ Ancak bu da problemi çözmektedir. Zira Hz. Ali'nin Kur'an'ı nâzil olduğu gibi yani nüzûl tertibi üzere cem' ettiği rivayet edilmektedir. Dolayısıyla Şîrâzî'nin yapmış olduğu bu te'vilin işin bu boyutuna hiç değinmediği görülmektedir.

Hâdî Ma'rifet'e gelince o, öncelikle Kur'an'ın cem'i meselesinin tarihî bir hadise olup akıl yürütülebilecek bir saha olmadığını, dolayısıyla bu meselede tarih ilminin verilerini esas almak gerektiğini ifade etmektedir ki bizce bu cevap oldukça yerindedir. Nitekim ona göre, bütün tarih, hadis ve siyer kaynakları, Kur'an'ın cem'inin Hz. Peygamber'in vefatından sonra olduğu konusunda ittifak etmektedir. Ma'rifet ayrıca, söz konusu rivayetlerde bir çelişki olmayıp cem' işinin Hz. Ömer'in teklifi ve Hz. Ebu Bekir'in emri üzerine, Hz. Zeyd b. Sâbit tarafından yapıldığını, dolayısıyla rivayetlerin isnadının üç sahâbeye birden yapılmasında bir çelişki olmadığını ifade etmektedir. Ma'rifet'e göre, Hz. Peygamber hayatta iken Kur'an'ı cem' edenlere dair rivayetler, Kur'an'ı hifzetmek anlamında değerlendirilmelidir. Tehaddî ile cem'in bir alakasının olmadığını da belirten Ma'rifet, vahyin devam etmesinden dolayı Hz. Peygamber'in Kur'an'ı iki kapak arasına almadığı konusunda Sünnî âlimlerle aynı görüşü paylaşmaktadır.³⁹ Ancak Ma'rifet, böyle bir iddianın Hz. Ali tarafından yapılan cem' ile çelişeceği noktasına dikkat

³⁷ Kummî, *Tefsîru'l-Kummî*, 2/451; Meclisî, *Bihâru'l-envâr*, 89/48.

³⁸ Mekârim Şîrâzî, *el-Emsel*, 1/21-23; Yılmaz, "Şia'nın Kur'ân İlimleri ile İlgili Görüşleri", 164-166.

³⁹ Ma'rifet, *el-Temhid*, 1/289-290.

çekmemektedir. Çağdaş Şîî müfessirlerinden Tabâtabâî (öl. 1981) de Kur'an'ın Hz. Peygamber döneminde cem' edildiği yönündeki rivayetlerden Kur'an'ın telifi, sûre ve âyetlerin tertibinin anlaşılması durumunda Hz. Ebû Bekir ve Hz. Osman'ın yaptığı faaliyetlerin bir anlamının olmayacağına dikkat çekmekte ve bir anlamda bu görüşe karşı durmaktadır.⁴⁰

Hûî ve Mekârim Şîrâzî, Kur'an'ın cem'inin Hz. Peygamber tarafından yapıldığı düşüncesinde yalnız değildir. Zira Muhammed Bâkır Huccetî, Rasûl Ca'feriyân ve Hüseyin Ali Sağîr⁴¹, Muhammed İzzet Derveze (öl. 1984), Subhî es-Sâlih (öl. 1986) ve İslamoğlu gibi bazı isimler de aynı yönde görüş bildirmişlerdir.⁴²

Çağdaş dönem düşünürleri arasında Kur'an'ın Hz. Peygamber zamanında cem' ve tertip edildiğini gündeme getirenler, Kur'an'ın iki kapak arasına alınmasının Hz. Peygamber döneminde olduğunu, dolayısıyla bunu ilk yapanın Hz. Zeyd b. Sâbit veya Hz. Ali olmadığını ifade etmektedirler. Burada Subhî es-Sâlih'in, Kur'an'ın tamamının Hz. Peygamber hayattayken yazılıp tertip edilerek Hâne-i Saâdet'te muhafaza edildiği, ancak iki kapak arasına alınmadığını⁴³ ifade ettiğini belirtmeliyiz.

İzzet Derveze ise Hz. Zeyd'in yürüttüğü faaliyetin Kur'an'ın Hâne-i Saâdet'te muhafaza edilmiş olması ve daha önceden tedvin edilmiş olmasıyla çelişmeyeceğini söyleyerek iki cem' arasında ayrıma gitmektedir. Şöyle ki o; Hz. Ebû Bekir döneminde yapılan cem' faaliyetini, Hz. Peygamber'in vefatıyla birlikte temel başvuru mercii olmak üzere yeni bir Kur'an nüshasının yazdırılmasından ibaret görmektedir.⁴⁴ Dolayısıyla

⁴⁰ Muhammed Hüseyin et-Tabâtabâî, *el-Kur'ân fi'l-İslâm*, çev. es-Seyyid Ahmed el-Hüseyinî (Tahran: Sâzmân-i Teblîğat-i İslâmî, ts.), 181.

⁴¹ Muhammed Bâkır el-Huccetî, "Ârâu's-Şîati havle 'ulûmî'l-Kur'ân", *Milletlerarası Tarih ve Günümüzde Şîilik Sempozyumu*, İstanbul (1993): 206; Ca'feriyân, *Ükzûbe*, 27; Sağîr, *Târîhu'l-Kur'ân*, 45-60.

⁴² Subhî es-Sâlih, *Mebâhis fi 'ulûmil'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, 2009), 73-74; Muhammed İzzet Derveze, *et-Tefsiru'l-hadîs* (Kahire: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2008), 6/127; 4/38; Mustafa İslamoğlu, *Kur'an'ı Anlama Yöntemi* (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2014), 143-144.

⁴³ Sâlih, *Mebâhis*, 73-74. Süyûtî ise Kur'an'ın tamamının Hz. Peygamber döneminde yazıldığını, ancak bir mekânda cem' edilmediğini ve sûrelerinin de tertip edilmemiş olduğunu belirtmektedir. Bk. Süyûtî, *el-İtkân*, 153.

⁴⁴ Derveze, *et-Tefsiru'l-hadîs*, 6/127; 4/38; Muhammed İzzet Derveze, *el-Kur'ânü'l-mecîd*

sıyla çağdaş dönemde Derveze ve İslamoğlu gibi isimlerin gerekçeleri farklı da olsa Murtaza gibi Şîî âlimlerle aynı görüşü paylaştıkları söylenebilir.

Açıkçası, gerek Sünnî âlimlerden gerekse Şîîlerden Hz. Peygamber hayattayken Kur'an'ın cem' edildiği görüşünü benimseyenlerin, apolojik/savunmacı bir refleksle bu düşünceye meylettiklerini söylenebilir. Zira Şîî âlimlerden Kur'an'ın Hz. Peygamber tarafından cem' edildiğini benimseyenlerin, cem' faaliyetinden ilk üç halifeye bir pâyeye vermek ve kendilerine yöneltilen tahrif suçlamalarından kurtulmak için bu görüşe meylettiklerini belirtmek mümkündür. Nitekim Âlûsî'nin (öl. 1270/1854), ilk defa Murtaza'nın dillendirdiği bu görüşün arkasında, özellikle Hz. Osman ve Hz. Ebû Bekir'e nispet edilen Kur'an'ın cem'i faaliyetinin üzerini örtmek olduğunu ifade etmesi bizim bu görüşümüze desteklemektedir.⁴⁵ Ayrıca Şîî âlim Rasûl Ca'feriyân'ın Sünnî kaynaklarda geçen Kur'an'ın cem'i konusundaki rivayetlerin, sahâbenin bazıları için fazilet üretmek için uydurulduğunu iddia etmesi de bu düşüncemizi teyit etmektedir.⁴⁶

Çağdaş dönemde bazı Sünnî âlimlerin ise bu görüşe meyletmele-
rindeki başat faktör, Kur'an'ın Hz. Peygamber'in vefatından sonra yazıya geçirildiği yönündeki oryantalist saldırılara karşı koymaktır.⁴⁷ İslamoğlu'na göre ise Emevî ve Sünnî bakış açısı Kur'an'ın cem'inin Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer tarafından yapıldığını öne sürerek onlara bir fazilet atfetmişlerdir. Aynı şekilde Şîîler de Hz. Ali'ye bu konuda bir fazilet atfetmek için bu görüşü dillendirmişlerdir. Böylece İslamoğlu bu değerlendirmesiyle, hem Sünnî hem Şîî bakış açısını eleştirmiş olmaktadır.⁴⁸

Ma'rifet'e göre, Kur'an'ın cem'inin Hz. Peygamber tarafından yapıldığı iddiasını Sünnî ve Şîî hadis kaynakları desteklememektedir. Ayrıca tarih kaynakları da Kur'an'ın cem'inin Hz. Peygamber'in vefatından

(Beyrut: Menşûratü'l-Mektebeti'l-'Asriyye, ts.), 64-81.

⁴⁵ Şihâbuddîn Seyyid Mahmûd el-Âlûsî, *Rûhu'l-meânî fî tefsîri'l-Kur'ânî'l-azîm ve's-seb'îl-mesânî* (Mısır: y.y., 1302), 1/26.

⁴⁶ Rasûl Ca'feriyân, *Ükzûbe*, 3.

⁴⁷ Benzer bir yorum için Bk. Mustafa Öztürk - Hadiye Ünsal, *Kur'an Tarihi* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017), 46.

⁴⁸ İslamoğlu, *Kur'an'ı Anlama Yöntemi*, 144.

sonra olduğu noktasında hem fikirdir. Bu konuda çağdaş Şîî araştırmacılarından bazısı Ma'rifet'le aynı fikri paylaşmaktadır. Mesela Mahmûd Râmyâr (öl. 1984), Kur'an'ın Hz. Peygamber tarafından cem'inin güzel bir fikir olduğunu ancak bunu destekleyen rivayetlerin olmadığını ifade etmektedir.⁴⁹ Çağdaş araştırmacılarından bazısının ise doğrudan Ma'rifet'i muhatap alarak ona eleştiriler yönelttiği görülmektedir. Örneğin Kur'an'ın Hz. Peygamber tarafından cem' edildiğini savunan Kerîm Velâyetî bunlardan birisidir. Velâyetî; Marifet'in Kur'an'ın Hz. Peygamber'in vefatından sonra toplandığının târihî bir gerçek olduğunu ileri sürdüğünü, ancak bunun sorgulanması gerektiğini belirtmektedir. Zira o, târihî bir konunun çok meşhur olması ve o konuyla ilgili soru sorulan herkesten aynı yanıtın alınmasının mümkün olduğunu, ancak buna rağmen konunun târihî ve bilimsel bir gerçekliğinin olmayabileceğini öne sürmektedir. Velâyetî, Kur'an'ın Hz. Peygamber'in vefatından sonra toplandığını gösteren birçok rivayet bulunduğunu, ancak söz konusu rivayetlerin içeriğini kabul etmenin Kur'an'ın haber-i vâhid ile ispatı anlamına geleceğini ileri sürmektedir.⁵⁰

2. Kur'an'ın Hz. Peygamber'in Vefatından Sonra Cem' Edildiğini Savunanlar

Kur'an'ın Hz. Peygamber tarafından cem' edildiğini savunan isimlerin dışındaki Şîî âlimlerin büyük çoğunluğu, cem' faaliyetinin onun vefatından sonra ilk defa Hz. Ali tarafından yapıldığını kabul etmektedir. Dolayısıyla cem'in Hz. Ali tarafından yapıldığını savunan isimleri tek tek saymaya gerek olmadığını düşünüyoruz. Ancak Hz. Ali'nin cem'ine dair rivayetler; Süleym b. Kays, Kummî, Küleynî ve Kâşânî gibi imamların ahbârını nakleden isimlerin eserlerinde oldukça fazladır. Ayrıca Şeyh Müfid, Cevâd Belâgî, Tabâtabâî ve Hâdî Ma'rifet gibi Usûlî birçok âlim de bu rivayetleri esas alarak cem'in ilk defa Hz. Ali tarafından yapıldığını benimsemişlerdir.⁵¹

⁴⁹ Mahmûd Râmyâr, *Târih-i Kur'an* (Tahran: Müessesesi-i İntişârât-i Emîr Kebîr, 1369), 294-295.

⁵⁰ Velâyetî, "Resûl-i Ekrem Zamanında Kur'an'ın Cem'i", 244-245.

⁵¹ Süleym b. Kays, *Kitâbü Süleym b. Kays*, 580-582; Küleynî, *el-Kâfî*, 4/444; Râmyâr, *Târih-i Kur'an*, 297-298.

Şîî âlimler, Hz. Ali'nin cem'inin, Sünnî kaynaklarda aktarılan Hz. Ebu Bekir'in hilâfeti döneminde Hz. Ömer'in teklifi üzerine Zeyd b. Sâbit'in gerçekleştirdiği cem' faaliyetinden öncesine tekabül ettiği ileri sürmektedirler. Rivayete göre, Hz. Peygamber vefatı yaklaştığı sırada Hz. Ali'yi çağırıp Kur'an'ın da Tevrat ve İncil gibi tahrife uğramaması için yatağının altında çeşitli malzemelerde dağınık halde bulunan Kur'an sahifelerini bir araya toplamakla kendisini vazifelendirmiş, o da bunları toplayarak sarı bir bezin içine sarıp mühürlemiştir.⁵² Zira o dönemde Kur'an'ın yazılı olduğu sahifeler, dağınık halde sahâbenin evlerinde ve Hâne-i Saâdet'te muhafaza ediliyordu.⁵³ Hz. Ali de mushafını, ölüm döşeğinde iken Hz. Peygamber'den teslim aldığı bu yazılı malzemelerden cem' etmiştir.⁵⁴ Sünnî âlimler de Kur'an'ın tamamının Hz. Peygamber hayattayken yazıldığını söylemekle birlikte bunun bir kitap şeklini almasının Hz. Ebû Bekir döneminde olduğunu kabul etmektedirler.⁵⁵

Şîî âlimler, Hz. Peygamber'in vefatından sonra Kur'an'ı ilk defa cem' edenin Hz. Ali olduğu hususunda⁵⁶ gerek kendi kaynaklarından gerekse Ehl-i sünnet kaynaklarından birtakım deliller öne sürmektedirler. Şîî kaynaklarda İmam Ebû Ca'fer'e isnad edilen bir rivayete göre; insanlardan, Kur'an'ı Allah'ın indirdiği haliyle cem' ettiğini söyleyen yalan söylemiştir. Zira Hz. Ali'den başkası Kur'an'ı Allah'ın indirdiği şekilde cem' edip ezberlememiştir.⁵⁷ Başka bir rivayette ise çok yalan söyleyen hariç, insanlardan hiç kimsenin Kur'an'ı cem' ettiğini iddia edemeyeceği, indirildiği şekliyle Kur'an'ı cem' edip hıfz edenin sadece Hz. Ali ve ondan sonra gelen imamlar olduğu aktarılmaktadır.⁵⁸

Erken dönem Şîî âlimlerden Süleym b. Kays (öl. 76/695) ise Selmân-ı Fârisî'den (öl. 36/656) nakille Hz. Ali'nin Kur'an'ı cem'i hakkında daha

⁵² Zencânî, *Târihu'l-Kur'ân*, 22-23; Kummî, *Tefsîru'l-Kummî*, 2/451.

⁵³ Hâdî Ma'rîfet, *et-Temhîd*, 1/292.

⁵⁴ Kâşânî, *es-Sâfi*, 1/40.

⁵⁵ Mehmet Altuntaş, "Kur'an'ın Mekke'de Yazılması ve Medine'de Çoğaltılması Üzerine Bazı Değerlendirmeler", *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/11 (2018): 277.

⁵⁶ Ebû Ca'fer Muhammed b. Ali b. Babeveyh el-Kummî es-Sadûk, *el-İtikâdât* (Kum: el-Mü'temeru'l-Âlemî li-Şeyh el-Müfid, 1414), 86-87.

⁵⁷ Kummî, *Tefsîru'l-Kummî*, 2/451; Saffâr, *Besâiru't-derecât*, 213-214.

⁵⁸ Küleynî, *el-Kâfî*, 1/228.

ayrıntılı bilgi vermektedir. Buna göre; Hz. Ebû Bekir'e biatın yapıldığı günün akşamında Hz. Ali, Hz. Fâtıma'yı bir merkebe bindirip Hasan ve Hüseyin'in de elinden tutarak tek tek Muhâcîr ve Ensâr'ın kapısını çalar ve onlara hilâfetin kendi hakkı olduğunu bildirerek yardım talep eder. Hz. Ali'nin bu çağrısına ilk etapta kırk dört kişi olumlu cevap verir. Hz. Ali onlara sabah erkenden gelip ölümüne biat etmelerini istediğinde ise yalnızca dört kişi söylenilen yere gelir. Ertesi akşam da Hz. Ali aynı şekilde dolaştıysa da dört kişiden başka Hz. Ali'nin çağrısına cevap veren olmaz. Hz. Ali de insanların kendisine karşı ilgisizliğini görünce evine kapanıp Kur'an'ı cem' etmeye başlar. Tamamını bir araya getirinceye kadar da evinden dışarı çıkmaz. Kur'an'ın tamamını nüzûl sırasına göre toplayan Hz. Ali, nâsîh ve mensûhu da mushafına yazar. Bu sırada Hz. Ebû Bekir kendisine biat etmesi için haber gönderdiyse de o, "Ben meşgulüm, Kur'an'ı toplayıncaya kadar namaz hariç cübbemi giymeyeceğime yemin ettim" cevabını verir. Hz. Ali cem' işini bitirince mushafı bir kumaş içerisine koyarak mühürler ve ardından Rasûlullah'ın mescidine giderek Hz. Ebû Bekir'in de içlerin de olduğu insanlara bu durumu açıklar. Rasûlullah'ın vefatının ardından önce onun yıkanması sonra da Kur'an'ın cem'i ile meşgul olduğundan bahseder. Allah'ın Hz. Peygamber'e indirdiği bütün âyetleri topladığını, Kıyamet Günü kendilerini yardıma çağırmadığını, hakkını onlara hatırlatmadığını ve Allah'ın kitabına davet etmediğini iddia etmemeleri için bunu yaptığını bildirir. Bunun üzerine Hz. Ömer: "Biz de olan Kur'an bizi sendekine muhtaç bırakmıyor" cevabını verince Hz. Ali evine kapanır.⁵⁹ Görüldüğü üzere İmâmî kaynaklardaki rivayetlere göre Hz. Ali, Hz. Peygamber'in vefatından çok kısa bir süre sonra Kur'an'ı cem' etmiştir. O, İbnü'n-Nedîm'in (öl. 385/995) rivayetine göre üç gün içerisinde, Ma'rifet'in de tercih ettiği İbn Şehrâşûb rivayetine göre de altı ay içerisinde bu işi tamamlamıştır.⁶⁰

Şîa'da Usûlî/rey ekolünün kurucusu kabul edilen Şeyh Müfid (öl. 413/1022) de Hz. Ali'nin Kur'an'ı başından sonuna kadar cem' ettiğini

⁵⁹ Süleym b. Kays, *Kitâbu Süleym b. Kays*, 581-583. Benzer bir rivayet için Bk. Ebû Mansûr Ahmed b. Ali b. Ebî Tâlib et-Tabersî, *el-İhticâc* (Beyrut: y.y., 1989), 155-156.

⁶⁰ Ma'rifet, *et-Temhîd*, 1/293.

ve nasıl yapılması gerekiyorsa onun da o şekilde yaptığını belirtmektedir. O, Hz. Ali'nin, Mekki âyetleri Medeni âyetlerden önce, mensûh âyetleri de nâsih âyetlerden önce yazarak her âyeti olması gereken yere koyduğunu söylemektedir.⁶¹ Şîa'nın yirminci yüzyıl müfessirlerinden Cevâd el-Belâgî ise "Hz. Peygamber'in vefatından sonra Hz. Ali'nin nüzûl tertibi ve nâsih olan âyetleri mensûh olanlardan sonra getirmek sûretiyle Kur'an'ı cem' edinceye kadar namaz dışında cübbesini giymediğinin Şîa'ya göre malum olduğunu" ifade etmektedir. Bir başka çağdaş isim Tabatabâî de Kur'an'ın Hz. Peygamber'in vefatından sonra ilk defa Hz. Ali tarafından cem' edildiği görüşündedir.⁶² Hâdî Ma'rîfet ise siyer ve târih kaynaklarının Kur'an'ın cem'inin Hz. Peygamber'in vefatının ardından yapıldığında ittifak ettiğini belirtmekte, aksini iddia edenlerinin görüşünü ise "muhâlif görüş" olarak niteleyerek eleştirmektedir.⁶³

Şîi âlimler bu konuda Ehl-i sünnet kaynaklarından aktarılan bazı rivayetleri de delil olarak ileri sürmektedir. İbn Ebî Dâvud'un Eş'as vâsıtasıyla Muhammed b. Sîrîn'den (öl. 110/729) aktardığı bir rivayete göre Hz. Ali, Peygamber vefat ettiğinde Cuma namazı hariç Kur'an'ı "bir mushafta" cem' edinceye kadar cüppesini giymemeye yemin etmiş ve bu yeminini de yerine getirmiştir. Bir müddet sonra Hz. Ebû Bekir ona; "Ey Ebû Hasen, yoksa emirliğimden hoşlanmıyor musun?" diye sormuş, Hz. Ali de buna cevaben, sadece Kur'an'ı cem' etmek için cuma dışında evinden çıkmamaya yemin ettiğini söylemiştir. Sonra da Hz. Ebû Bekir'e biat edip geri dönmüştür.⁶⁴

Süyûtî'nin (öl. 911/1505) İbn Dureys'ten aktardığı başka bir rivayette ise Hz. Ebu Bekir'e biat edildikten sonra, Hz. Ali Kur'an'ı cem'

⁶¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. en-Nu'mân el-Hârisî el-'Ukberî Şeyh Müfîd, *el-Mesâilü's-Sereviyye* (Kum: el-Mü'temerü'l-'Âlemî li'ş-Şeyh el-Müfîd, 1413), 78-79.

⁶² Tabatabâî, *el-Mizân fi tefsiri'l-Kur'an*, 12/118-130; Tabatabâî, *eş-Şiatü fi'l-İslâm* (Beirut: Beytü'l-Kâtib li't-Tibâ'ati ve'n-Neşr, 1999), 42.

⁶³ Ma'rîfet, *et-Temhîd*, 1/287.

⁶⁴ İbn Ebî Dâvud, bu rivayetin devamında şu eklemeyi yapmaktadır: "Ebû Bekir; Eş'as dışında hiç kimsenin rivayetteki "mushaf" ifadesini nakletmediklerini söylemiştir. Eş'as dışındakiler bu rivayeti, Hz. Ali'nin "Kur'an'ı cem' edinceye" yani "hıfzını tamamlayınca kadar" evinden çıkmamaya yemin ettiği şeklinde rivayet ettiler. Çünkü Kur'an'ı hıfzeden kimseye "قد جمع القرآن/Kur'an'ı cem' etti" denilir." Bk. İbn Ebî Dâvud, *Kitâbü'l-mesâhif*, 160-162; Altuntaş, "Kur'an'ın Mekke'de Yazılması", 278.

etmek üzere evine kapanmıştır. Hz. Ebû Bekir'e "Ali, senin hilafetinden hoşlanmadığı için böyle yapıyor" denilince de, Hz. Ebû Bekir, ona haber göndermiş ve "Bana yapılan biatten hoşlanmadın mı diye sormuş, o da: "Hayır, Allah'ın kitabına ziyade yapıldığını gördüm ve Kur'an'ı cem' edinceye kadar namaz dışında cübbemi giymeyeceğime dair yemin ettim" demiştir. Bunun üzerine Hz. Ebû Bekir, Hz. Ali'ye "Ne güzel düşünmüşsün" şeklinde cevap vermiştir. İbn Sîrîn bunun üzerine İkrime'ye "Onlar (Hz. Ali'nin haricindekiler), Kur'an'ı nâzil olduğu gibi telif etmişler midir diye sormuş, İkrime de; "Eğer insanlar ve cinler bir araya gelselerdi böyle bir Kur'an vücuda getiremezlerdi" şeklinde cevap vermiştir.⁶⁵ Rivayete göre İbn Sîrîn, bu mushafı elde etmek istemiş, bunun için Medine'ye mektup da yazmış ancak ona ulaşamamış ve "Eğer bu kitap (mushaf) elde edilseydi, ondaki birçok ilme muttali olunurdu" demiştir.⁶⁶

Aynı şekilde Endülüslü müfessir İbn Cüzey el-Kelbî (öl. 741/1340) de Kur'an'ın Hz. Peygamber zamanında sahifelerde ve insanların kalplerinde dağınık halde mevcut olduğunu, Hz. Peygamber'in vefatından sonra Hz. Ali'nin onu nüzûl sırasına göre cem' ettiğini, bu mushafın bulunması halinde bunun büyük bir ilim olacağını; ancak bulunamadığını ifade etmektedir.⁶⁷ Ayrıca Ebû Nu'aym el-İsfahânî (öl. 430/1038) ve Hatîb el-Bağdâdî (öl. 463/1071) de Hz. Ali'den "Rasûlullah vefat ettiğinde Kur'an'ı iki levha arasında cem' edinceye kadar ridâmı sırtıma almayacağıma dair yemin ettim ve Kur'an'ı cem' edinceye kadar da gerçekten bunu yaptım" rivayetini aktarmaktadırlar.⁶⁸

Şîa'ya temâyülü ile bilinen İbnü'n-Nedîm'in İbnü'l-Münâdî'den (öl. 336/947) naklettiğine göre Hz. Ali, Hz. Peygamber'in vefatından sonra insanlardaki telaşı görünce, Kur'an'ı cem' edinceye kadar sırtından cüppesini çıkarmayacağına dair yemin etmiş ve evinde oturarak üç gün içinde Kur'an'ı cem' etmiştir. Bu onun kalbinden (ezberinden) yazdığı ilk mushaftır. İbnü'n-Nedîm, bu mushafın, Ca'fer ailesinin yanın-

⁶⁵ Süyûtî, *el-İtkân*, 155.

⁶⁶ İbn Sa'd, *Tabakât*, 2/131, 338; Muhammed Abdülazîm ez-Zürkânî, *Menâhilü'l-irfân fi 'ulûmi'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1995), 1/247.

⁶⁷ Ebü'l-Kâsım Muhammed b. Ahmed İbn Cüzey el-Kelbî, *et-Teshîl li 'ulûmi't-tenzil*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1415/1995), 1/5.

⁶⁸ Ma'rîfet, *et-Temhîd*, 1/295.

da olduğunu ve Ebû Ya'lâ Hamza el-Hasenî'nin yanında bu mushafı gördüğünü belirtmektedir. O, Ali b. Ebî Tâlib'in hattıyla yazılan bu mushaftan bazı varaklar (sayfalar) düştüğünü ve onu Hasan'ın çocuklarının uzun zamandan beri miras yoluyla birbirlerine aktardığını belirtmektedir.⁶⁹ Ma'rifet, bu rivayetteki üç gün ifadesinin hatalı olduğunu belirterek onun altı ayda Kur'an'ı cem' ettiğini aktarmaktadır.⁷⁰

Hz. Peygamber'in vefatından hemen sonra Hz. Ali'nin Kur'an'ı cem' ettiğine yönelik bu tür rivayetler Ehl-i sünnet âlimlerinden bazılarının eserlerinde yer almakla birlikte, Kur'an'ın ilk defa Hz. Ebu Bekir döneminde Hz. Ömer'in teklifiyle Zeyd b. Sâbit tarafından cem' edildiği hususunda ittifak vardır. Durum böyleyken Şîî görüşü destekleyebilecek tarzda yer alan rivayetlerin nasıl değerlendirildiği hususu önem arz etmektedir. İbn Hacer (öl. 852/1449), Aynî (öl. 855/1451) ve Âlûsî gibi âlimler bu tür rivayetlerin munkatı' olduğu için zayıf olduğunu,⁷¹ sahih olduğu kabul edilse dahi Hz. Ali'nin cem'inden "ezberlemek" anlamının kastedildiğini belirtmişlerdir.⁷² Dolayısıyla Sünnî kaynaklarda Hz. Ali'nin Kur'an'ı cem' ettiğine dair İbn Ebî Davûd'un aktardığı rivayetin zayıf olduğu kabul edilmiş, bu rivayet sahih olsa dahi Hz. Zeyd'in cem'i gibi bir anlama gelmediği özellikle belirtilmiştir.

Bazı araştırmacılar da rivayetlerdeki "cem'" ifadesinin erken dönemde "Kur'an'ı ezberlemek" anlamına geldiği ve Kur'an'ı ezberleyen kimseye (قد جمع القرآن) denildiği yönündeki rivayetlerden dolayı, bu yorumun makul olduğunu belirtmişlerdir.⁷³ Bu rivayetlerin zayıf olması

⁶⁹ Ebü'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Muhammed b. İshâk en-Nedîm, *el-Fihrist*, thk. İbrâhim Ramazân (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1417/1997), 45-46.

⁷⁰ Ma'rifet, *et-Temhid*, 1/293.

⁷¹ Süyûtî, İbn Hacer'in bu hadisin zayıf olduğunu belirtmesi üzerine yukarıda yer verdiğimiz İbn Dureys'in *Fezâilü'l-Kur'an* isimi eserinden aktardığı başka bir rivayete bu rivayeti desteklemeye çalışmaktadır. *İtkân'ı* tahkik edenler tarafından bu rivayetin de mürsel olduğunun belirlenmesi bir yana, Süyûtî'nin cem' kavramının hifzetmek olarak tevil edilmesine bir yorum/itiraz yapmayıp söz konusu rivayeti teyit etmeye çalıştığı görülmektedir. Bk. Süyûtî, *el-İtkân*, 154-155.

⁷² Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *Fethü'l-bârî şerhu sahihi'l-Buhârî*, thk. Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1379), 9/13; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 1/19.

⁷³ Mustafa Öztürk, "Hz. Ali ve Hz. Fatıma'ya Nispet Edilen Mushafın Mahiyeti", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/2 (2006): 22; Ziya Şen, *Şia'nın Kıratilere ve Kur'an Tarihine Bakışı* (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2013), 212.

ve hıfz etmek anlamında yorumlanmasının arkasındaki neden, şüphesiz Buhârî'nin *Câmi'u's-sahih*'inde Kur'an'ın cem'iyile ilgili çok daha sağlam rivayetlerin Sünnî âlimler tarafından esas alınmasında yatmaktadır. Dolayısıyla Şîi âlimlerin bu konuda Sünnî kaynaklardaki sahih rivayetleri görmezden gelip zayıf rivayetlere yönelmesi, ilmî ahlaka uygun değildir. Diğer taraftan, Şîi tefsir anlayışına dair yaptığı araştırmasında Habibov, bu rivayetlerdeki cem'in ezberlemek olarak yorumlanmasını isabetli bulmamakta ve Hz. Ali'nin daha önce ezberlemediği bir Kur'an'ı hangi yazılı metne dayanarak ezberleyeceğinin açıklığa kavuşturulması gerektiğini belirtmektedir. Ayrıca o, Hz. Ali'nin Hz. Peygamber hayatı iken Kur'an'ı hıfzettiği konusunda görüş birliği olduğuna da dikkat çekmektedir.⁷⁴

İbnü'n-Nedîm'in rivayetindeki Hz. Ali'nin Kur'an'ı kalbinden cem' ettiği yönünde verdiği bilgi önemlidir. Habibov'un ise özellikle söz konusu rivayetteki “عن قلبه/kalbinden” ifadesini rivayetten çıkarması ilginçtir.⁷⁵ Hz. Ali'nin, Peygamber'in vasiyeti üzerine onun hânesinde muhafaza edilen sahifelerden Kur'an'ı cem' ettiğini söyleyen Ma'rifet de bu detayı atlamakta ve sadece rivayetin kendisini destekleyen kısımıyla istidlalde bulunmaktadır. Nitekim Ma'rifet, İbn Abbâs'tan “Allah, Kur'an'ı Ali'nin kalbinde cem' etmiş, Ali de onu Rasûlullah'ın vefatından sonra altı ay içinde cem' etmiştir” şeklinde bir rivayet aktarmaktadır. Oysaki Hz. Ali'nin Kur'an'ı kalbinden cem' ettiğini belirten bu iki rivayet de, Hz. Ali'nin Kur'an sahifelerini bir bezin içinde mühürlediğine dair konunun başında verdiğimiz rivayetlerle çelişmektedir. Ancak bu iki rivayette de Ma'rifet, söz konusu çelişkiye dikkat çekmemektedir.

Sonuç olarak Hz. Ali'nin cem' ettiği iddia edilen bu mushafın Hz. Ebu Bekir'in emriyle cem' edilen mushafın resmîyet ve otoritesinde olmadığı açıktır.⁷⁶ Bazı muhaddislerin Hz. Ali'nin Hz. Ebu Bekir'e biatte gecikme sebebinin, Hz. Ali'nin Kur'an'ı cem' etmekle meşgul olması olarak açıklamasına gince,⁷⁷ bizce bu yorum isabetli değildir.

⁷⁴ Habibov, *İlk Dönem Şîi Tefsir Anlayışı*, 88.

⁷⁵ Habibov, *İlk Dönem Şîi Tefsir Anlayışı*, 88.

⁷⁶ Zürkânî, *Menâhilü'l-irfân*, 1/255.

⁷⁷ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethü'l-bârî*, 9/13; Şen, *Şîa'nın Kuraatlere ve Kur'an Tarihine Bakışı*, 213.

Zira hilafet meselesinde biatin gecikmesi meselesini çözmek adına, bu gecikmeyi doğrudan Kur'an'ın cem'i meselesi ile açıklamaya çalışmak, cem' meselesinde Şîa'nın iddialarına kapı aralamak olacaktır. Oysa Hz. Ali'nin cem'ine dair rivayetler hem zayıf hem de bu rivayetlerde cem' ile kastedilenin ne olduğu açık değildir.

SONUÇ

Şii/İmâmiyye'nin büyük çoğunluğu, Kur'an'ın Hz. Peygamber'in vefatından sonra Hz. Ali tarafından cem' edildiğini iddia etmektedir. Ancak diğer taraftan; klasik dönemde Şerîf Murtazâ, Tabersî ve Ebü'l-Fütûh Râzî; çağdaş dönemde de Hûî, Mekârim Şîrâzî, Muhammed Bâkır Hucetî ve Rasûl Ca'feriyân gibi önde gelen Şii âlimler ve onların takipçileri de Kur'an'ın iki kapak arasına Hz. Peygamber tarafından alındığını belirtmektedirler. Ülkemizde ise Şii tefsir anlayışı üzerine yapılan çalışmaların birçoğunda İmâmiyye'nin çoğunluğunun da bu görüşte olduğu öne sürülmüştür ki bize göre bu doğru değildir. Söz konusu çalışmalarda bu sonuca varılmasında ise çoğunluğun görüşüne muhalif olan Hûî ve Ca'feriyân gibi müelliflerin eserleri üzerinden genelleme yapılması etkili olmuştur.

Şerîf Murtazâ başta olmak üzere İmâmiyye'nin önde gelen âlimlerinin, bugün elimizde mevcut olan mushafın Hz. Peygamber tarafından cem' edildiğini söylemesi, İmâmiyye rivayet kaynaklarında Hz. Ali tarafından cem' edildiği iddia edilen mushafı çelişmektedir. Ayrıca Murtazâ ve takipçilerinin görüşü doğru kabul edildiğinde; Hz. Ali'nin, Rasûlullah'ın cem' ettiği mushafa muhalif olarak nüzûl tertibini esas alan bir mushaf tertip ettiği akıllara gelmektedir. Diğer bir husus da önde gelen Şii âlimlerin Kur'an'ın Hz. Peygamber tarafından cem'ini savunması, nüzûl tertibini esas aldığı iddia edilen Hz. Ali Mushafı'nın Şîa içerisinde çok da nazar-ı itibara alınmadığını göstermektedir. Oysa Şii kaynaklarda Hz. Ali mushafını kabul etmedikleri gerekçesiyle sahâbeye yönelik ithamlar yer almaktadır. Haliyle Şii âlimlerin kendileri tarafından dahi tam anlamıyla ittifak edilmeyen bir mesele hakkında sahabeyi suçlayan rivayetleri gözden geçirmeleri gerekmektedir.

Çağdaş Şii âlimlerden Hâdî Ma'rifet, Kur'an'ın Hz. Peygamber tarafından cem' edildiği görüşünü tarihî verilerle desteklenmediği gerekçesiyle haklı olarak eleştirmektedir. Ancak onun Kur'an'ın Hz. Pey-

gamber tarafından cem' edildiği görüşünü Sünnî âlimlere nispet etmesi, eğer yanlış anlamadan kaynaklı değilse ilmî bir yaklaşım değildir. Zira onun bu görüşü nispet ettiği İbnü'l-Enbârî, Bâkılânî, Kirmânî ve Tîbî gibi Sünnî âlimler, Kur'an'ın cem'inin (iki kapak arasına alınmasının) değil, sûre ve âyet tertibinin bizzat Hz. Peygamber tarafından yapıldığını savunmaktadır. Bu isimlerin, Zeyd b. Sâbit tarafından yapılan cem'den önce Kur'an'ın iki kapak arasına alındığına dair bir görüşü mevcut değildir. Son olarak, her ne kadar Ma'rifet, Şîa'dan Kur'an'ın Hz. Peygamber tarafından cem' edildiği görüşünü benimseyenleri Murtazâ ve Hûî olarak aktarsa da bizce bu tespit de eksiktir. Zira önde gelen Şîî müfessirlerden Tabersî ve Ebü'l-Fütûh Râzî de bu konuda Murtazâ ve Hûî ile aynı görüşü benimsemişlerdir. Hatta merci-i taklîd olarak kabul edilen Hûî'nin, Kur'an'ın Hz. Peygamber tarafından cem' edildiği görüşünü savunmasının, İmâmiyye içerisinde söz konusu fikri benimseyenlerin artmasına sebep olduğu söylenebilir.

KAYNAKÇA

- Altuntaş, Mehmet. "Kur'an'ın Mekke'de Yazılması ve Medine'de Çoğaltılması Üzerine Bazı Değerlendirmeler". *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/11 (2018): 257-289.
- Âlûsî, Şihâbüddîn es-Seyyid Mahmûd. *Rûhu'l-me'ânî fi tefsîri'l-Kur'ânî'l-'azîm ve's-seb'i'l-mesânî*. 30 cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-'Arabî, ts.
- Belâgî, Muhammed Cevâd. *Âlâ'ü'r-rahmân fi tefsîri'l-Kur'ân*. 2 cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-'Arabî, ts.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl. *el-Câmi'ü's-sahîh*. thk. Muhammed Zuheyr b. Nâsirunnâsır. 9 cilt. Beyrut: Dâru Tavki'n-Necât, 1422/2001.
- Ca'feriyân, Rasûl. *Ükzûbetü tahrîfî'l-Kur'ân beyne's-Şîa ve's-Sünne*. b.y.: Mabaatü Selmân el-Fârisî, 1413.
- Cennet, Mehmet Zülfi. *Şerîf el-Murtazâ'nın Kur'ân Anlayışı ve Yorum Yöntemi*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016.
- Derveze, Muhammed İzzet. *el-Kur'ânü'l-mecîd*. Beyrut: Menşûratü'l-Mektebeti'l-'Asriyye, ts.

- Derveze, Muhammed İzzet. *et-Tefsiru'l-hadîs*. 10 cilt. Kahire: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2008.
- Ebû Zehre, Muhammed. *En Büyük Mu'cize Kur'an*. çev. Muhammet Yılmaz. İstanbul: Okur Akademi, 2018.
- Efe, Seyfullah. *Ömer Nesefti ve Ebü'l-Fütûh Râzî'nin Kur'an Yorumlamaları (Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım)*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013.
- Feyz-i Kâşânî, Molla Muhsin. *Tefsîru's-sâfi*. nşr. Şeyh Hüseyin el-'A'lemî. 5 cilt. Tahran: Menşûrât-ı Mektebetü's-Sadr, 1379.
- Habibov, Aslan. *İlk Dönem Şii Tefsir Anlayışı*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007.
- Hucetî, Muhammed Bâkır. "Ârau'ş-Şiati havle 'ulûmi'l-Kur'an". *Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şiilik Sempozyumu*, İstanbul (1993): 206.
- Hûî, Ebü'l-Kâsım b. Ali Ekber el-Müsevî. *el-Beyân fî tefsiri'l-Kur'an*. İran: Dâru Envâri'l-hüdâ, 8. Basım, 1981.
- İbn Cüzey el-Kelbî, Ebü'l-Kâsım Muhammed b. Ahmed. *et-Teshîl li 'ulûmi't-Tenzîl*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415/1995.
- İbn Ebî Dâvud, Süleymân b. Es'as es-Sicistânî. *Kitâbü'l-mesâhif*. thk. Ebü'l-Usâme Selîm b. 'Îd el-Hilâlî. Lübnan: Müessesetü Gırâs li'n-Neşr ve't-Tevzi', 1. Basım, 1427/2006.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed. *Fethü'l-bârî şerhu sahîhi'l-Buhâri*. thk. Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî. 13 cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1379.
- İbnü'n-Nedîm, Ebü'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Muhammed. *el-Fihrist*, thk. İbrâhim Ramazân. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1417/1997.
- İslamoğlu, Mustafa. *Kur'an'ı Anlama Yöntemi*. İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2014.
- Karataş, Şaban. *Şia'da ve Sünnî Kaynaklarda Kur'an Tarihi*. İstanbul: Ekin Yayınları, 1996.
- Kummî, Ebü'l-Hasan Ali b. İbrahim. *Tefsiru'l-Kummî*. 3 cilt. Kum: Müessetü'l-İmâm el-Mehdî, 1435.
- Küleynî, Muhammed b. Ya'kûb. *el-Kâfi*. 8 cilt. Beyrut: Menşûrâtü'l-Fecr, 1428/2007.
- Ma'rifet, Muhammed Hâdî. *et-Temhîd fî 'ulûmi'l-Kur'an*. 10 cilt. Kum: Müessesetü't-Temhîd, 3. Basım, 1432/2011.

- Meclisî, Muhammed Bâkır. *Bihâru'l-envâri'l-câmia li-düreri ahbâri'l-eimmeti'l-ethâr*. 110 cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 2. Basım, 1403.
- Müfid, Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed en-Nu'mân el-Hârisî el-'Ukberî. *el-Mesâilü's-Sereviyye*. Kum: el-Mü'temeru'l-Âlemî li'-Şeyh el-Müfid, 1413.
- Nâsır Mekârim Şîrâzî, *el-Emsel fi tefsiri kitâbillahi'l-münzel*. 20 cilt. Kum: Medresetü İmâm Ali b. Ebî Tâlib, 1426.
- Öztürk, Mustafa - Ünsal, Hadiye. *Kur'an Tarihi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017.
- Öztürk, Mustafa. "Hz. Ali ve Hz. Fatıma'ya Nispet Edilen Mushafların Mahiyeti". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/2 (2006): 15-38.
- Râfiî, Mustafa Sâdık. *İcâzü'l-Kur'ân ve'l-belâgatü'n-nebeviyye*. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 8. Basım, 1425/2005.
- Râmyâr, Mahmûd. *Târih-i Kur'ân*. Tahran: Müesses-e İntişârât-i Emîr Kebîr, 1369.
- Râzî, Ebü'l-Fütûh. *Ravzu'l-cinân ve ravhu'l-cenân fi tefsiri'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Mehdî en-Nâsîh-Muhammed Ca'fer el-Yâhakkî Meşhed: Âsitân-ı Kuds-i Radavî, 1. Basım, 1407.
- Sadûk, Ebû Ca'fer Muhammed b. Ali b. Babeveyh el-Kummî. *el-İtikâdât*. Kum: el-Mü'temeru'l-Âlemî li'-Şeyh el-Müfid, 1414.
- Saffâr, Muhammed b. Hasan. *Besâiru't-derecât fi fezâili âl-i Muhammed*, thk. Muhsin b. Abbas Ali Kûçebâği. Kum: Mektebetü Âyetullah el-Mar'aşî, 1404.
- Sağîr, Muhammed Hüseyin Ali. *Târihu'l-Kur'ân*. b.y.: y.y., ts.
- Sâlih, Subhî. *Mebâhis fi 'ulûmil'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru'l-İlmi li'l-Melâyin, 2009.
- Süleym b. Kays. *Kitâbu Süleym b. Kays*. Kum: Menşûrâtü'l-Hâdî, 1405.
- Süyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 2010.
- Şen, Ziya. *Şia'nın Kiraatlere ve Kur'ân Tarihine Bakışı*. İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2013.
- Şerîf Murtaşâ, Alemü'l-hüdâ Ebü'l-Kâsım Alî b. el-Hüseyn b. Mûsâ b. Muhammed el-Alevî. *ez-Zahîra fi 'ilmi'l-keâm*. thk. Ahmed el-Hüseynî. Kum: Müessesetü'n-Neşri'l-İslâmî, 1411.

- Şentürk, Mustafa. *Kur'an'ın Sünni ve Şii Yorumu –İbn Atiyye ve Tabresi Örneği-*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2010.
- Şeriatî, Muhammed Takî. *Tefsîri novîn*. 3 cilt. Tahran: Şirket-i Sihâm-i İntişâr, 1346.
- Tabâtabâî, Muhammed Hüseyin. *el-Kur'an fi'l-İslâm*. çev. es-Seyyid Ahmed el-Hüseyinî. Tahran: Sâzmân-i Teblîğat-i İslâmî, ts.
- Tabâtabâî, Muhammed Hüseyin. *el-Mizân fi tefsîri'l-Kur'an*. 20 cilt. Kum: Menşûrâtü Cemâ'ati'l-Müderrişîn fi'l-Havzati'l-İlmiyye, ts.
- Tabâtabâî, Muhammed Hüseyin. *eş-Şîatü fi'l-İslâm*. Beyrut: Beytül-Kâtib li't-Tibâ'ati ve'n-Neşr, 1999.
- Tabersî, Ebû Mansûr Ahmed b. Ali b. Ebî Tâlib. *el-İhticâc*. Beyrut: y.y., 1989.
- Tabersî, Ebû Ali Fadl b. Hasan. *Mecma'u'l-beyân fi tefsîri'l-Kur'an*. 10 cilt. Beyrut: Dâru'l-'Ulûm li't-Tahkîk ve't-Tibâ'a ve'n-Neşr, 1426/2005.
- Tirmizî Ebû İsâ Muhammed b. İsâ. *el-Câmi'u's-sahîh*. Ahmed Muhammed Şâkir vd. 5 cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, ts.
- Tûsî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Hasan. *et-Tibyân fi tefsîri'l-Kur'an*. 10 cilt. Beyrut: İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, ts.
- Velâyetî, Kerim. “Resûl-i Ekrem Zamanında Kur'an'ın Cem'i ve Ayetlerin Tenâsübü”, *İslâmî Araştırmalar*, 18/3 (2005).
- Ya'kûbî, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Ebî Ya'kûb İshâk. *Târihu'l-Ya'kûbî*. 2 cilt. Beyrut: Şerîketü'l-A'lemî li'l-Matbûât, 2010.
- Yılmaz, Musa Kâzım. “Şia'nın Kur'an İlimleri ile İlgili Görüşleri”, *Tarihte ve Günümüzde Şiilik Sempozyumu*. İstanbul: İSAV Yayınları, 1983.
- Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır. *el-Burhân fi 'ulûmi'l-Kur'an*. nşr. Mustafa Abdülkadir Atâ. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Basım, 2006.
- Zürkânî, Muhammed Abdülazîm. *Menâhilü'l-irfân fi 'ulûmi'l-Kur'an*. 2 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1995.